

Alman Dışışleri Bakanlığı Arşivine Göre II. Wilhelm Döneminde Almanya'nın Osmanlı Ermenilerine Yaklaşımı (1914'e Kadar)

Bayram SOY*

Özet

19. yüzyıl siyasî gelişmelerini etkileyen temel özelliklerden biri milliyetçi akımlardır. Osmanlı Devleti de çok milletli bir imparatorluk olması nedeniyle bu akımlardan etkilenmiştir. Zamanla, bu milliyetçi hareketler Büyük Güçlerin Osmanlı iç işlerine müdahalesi için bahane hâlini almıştır. Osmanlı Ermenilerine Büyük Güçlerin yaklaşımı da bu çerçevede değerlendirilmelidir. Ancak Almanya Osmanlı Ermenileriyle ilgili olarak, Osmanlı Devleti açısından bayırbah bir tarafsızlık siyaseti izlemiştir. Bunda elbette kendi çıkarı söz konusudur. Osmanlı Devleti'nin yaşaması gerektiğini düşünen Almanya, Ermeni reformlarını onun sonunu getirecek bir etken olarak görmekteydi. Bu sebepten, İngilizlerin ve 1905'ten sonra da ona katılan Rusların, reform baskılarına Osmanlı Devleti'nin lehine karşı koymuştur.

Anahtar kelimeler: Osmanlı Devleti, Almanya, Ermeni, milliyetçilik.

Ermeni meselesi... Tarafların körler ve sağrıları oynamasıyla tek adım mesafe alınamayan bir mesele. Her şeyden önemlisi empatinin söz konusu dahi edilmediği bir sorun. Bu mesele üzerine her iki tarafta da, kendi tezlerini savunmak amacıyla sayısız eser kaleme alınmıştır. Bu eserleri saymak dahi kitap hacimlerine ulaşmaktadır.¹ Ancak, Türkler açısından, meselenin esas kafa yorulması ve dünya kamuoyuna etraflıca izah edilmesi gereken noktası, Osmanlı Devleti'ni, "millet-i sâdika" olarak gördüğü Ermeni tebaasını, tehciye zorlayan süreçtir.

Batılı güçlerin Osmanlı Devleti'ni "hasta adam" olarak kabul etmelerinden itibaren, her büyük devlet muhtemel bir "ölüm" sonrasında, mirastan mümkün olan en büyük payı kapma hesaplarını yoğunlaştırmıştır. Ermeni meselesini de bu çerçevede değerlendirmek gerekir. Bu mücadelenin belirleyici dış aktörleri, İngiltere ve Rusya'dır. İngiltere, menfaatleri doğrultusunda Ermeniler lehine müdahalede bulunmak için çaba harcarken, Rusya da, meselenin ilk safhasında çıkarlarına aykırı olduğu için, müdahaleleri engellemek taraftarıydı. Ruslar, daha sonra 1905'de, Uzak Doğu'da uğradığı mağlubiyetle tekrar Ermeniler üzerine yoğunlaştı, ancak bu defa kendisi reformlar için Osmanlı Devleti'ne baskı uygulayacaktı. Diğer büyük devletler

* Yrd. Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi. bayramsoy@yahoo.com

¹ Bu konuda malûmat için bk. Türkkaya Ataöv, *Ermeni Meselesi: Bibliyografya*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1981; Erdal İler, *Türk-Ermeni İlişkileri Bibliyografyası / Bibliography of Turco-Armenian Relations*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2004; V. N. Nersessian, *A Bibliography of Articles on Armenian Studies in Western Journals 1869-1995*, Richmond: Curzon Press, 1997; Recep Karakaya, *Ermeni Meselesi. Kronoloji ve Kaynakça*, İstanbul: Gökkuşbu Yayınları, 2005.

de bu mücadeleye, lehte veya aleyhte, yardımcı kuvvetler olarak devreye sokulmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada, II. Wilhelm Almanya'sının, Birinci Dünya Savaşı öncesinde, Ermeni meselesinde nasıl bir siyaset izlediği ele alınmaya çalışılacaktır.

1890-1897 YILLARI ARASINDA ERMENİ OLAYLARI VE ALMANYA

1878 Berlin Antlaşması'nın 61. maddesiyle uluslararası siyasette bir sorun olarak yerini alan Ermeni meselesinin gelişimi, üç safhada incelenebilir: Birinci dönem, altı büyük devlet konsolosunun reformların uygulanmasıyla alâkalı, 11 Haziran 1880'de Hâriciye Nezâreti'ne verdiği ortak notayla başlar ve 1883'de biter. İkinci dönem, 1894'deki Sason olaylarıyla başlar ve 1897'de kesintiye uğrar. Üçüncü dönem ise, 1912'de başlayarak 1914'te Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle geçici olarak durulur.² Bu üç safhanın en şiddetlisi ikinci dönemdir. II. Wilhelm'in hükümdarlığı öncesine denk gelen ilk safha ile Birinci Dünya Savaşı esnasında ve sonrasında cereyan eden olaylar bu çalışmanın kapsamı dışında olduğundan, değinilmeyecektir.

Osmanlı Devleti, 4 Haziran 1878'de Kıbrıs'ın İngiltere'ye devri antlaşmasında sadece İngiltere'ye, daha sonra da 13 Temmuz 1878'de Berlin Antlaşmasıyla bu metne imza koyan diğer ülkeler nezdinde, Osmanlı topraklarında yaşayan Ermeniler ile ilgili reform yapma ve onları Kürt ve Çerkezlerle karşı koruma yükümlülüğüne girmişti. Ancak reformlarla ilgili olarak, söz konusu ülkeleri tatmin edecek adımlar atılmayınca İngiltere, Haziran 1880'de, 1881 Sonbaharında, Mayıs 1883'te ve Ağustos 1886'da, kamuoyunun da baskısıyla Ermeni meselesine müdahil olmuştu.³ İngiltere'nin bu çabasının arkasında, Rusya'nın Kafkaslardan güneye, Basra Körfezi'ne veya İskenderun limanına inmesini engellemek amacı vardı. İngilizler, Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya karşı tampon vazifesini icra edemeyeceğini 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda görmüş ve muhtemel benzer durumda daha rahat müdahale ederek Rusya'yı durdurabilmek amacıyla 1878'de Kıbrıs'a yerleşmişti. Bu bölgede İngiltere'nin Rusya'ya karşı emellerine hizmet edebilecek tek unsur, Ermenilerdi. Kafkasya ve Osmanlı Ermenileri İngiltere için, Rusya'ya karşı tampon vazifesi görebilirdi. Yukarıda bahsedilen müdahaleler de onları kazanmak içindi.

Osmanlı Devleti'nin son döneminde yönetim zaaflarından kaynaklanan sıkıntıların olduğu, sadece Hristiyan değil, Müslüman teb'anın da idareden şikâyet ettiği, bilinen bir gerçektir. Ancak Batılı güçlerin, Hristiyanlarla alâkalı sıkıntılara had safhada ilgi gösterip Müslümanları görmezden geldiği de malûmdur. Bu çerçevede, Ermenilerin yaşadıkları sıkıntıların Batı'daki yansımalarına II. Abdülhamid de itiraz ederek hatıralarında, onlara zulüm

² Münir Süreyya Bey, *Ermeni Meselesi'nin Siyasî Tarihçesi* (1877-1914), yay. haz. Uğurhan Demirbaş vd., Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2001, s. 5.

³ Bernhard Schwertfeger, *Die Diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes, 1871-1914*, c. II, Berlin: Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte G.m.B.H., 1924, s. 84.

yapıldığı iddialarını gülünç bulduğunu, Kürt dağlarında yaşayan Ermeni zümresi hâriç tutulursa, Osmanlı tebaasının en zengin kesiminin Ermeniler olduğunu yazmaktadır.⁴ Nitekim padişah, Ermeni meselesinin uluslararası bir siyasî mücadelenin enstrümanı olduğunu biliyordu ve bu sorunda en önemli düşmanın İngiltere, ironik biçimde, can düşmanı olarak görülen Rusya'nın da, Osmanlı Devleti'nin destekçisi olduğunun farkındaydı.⁵

Yukarıda, Ermeni meselesinin daha iyi anlaşılabilmesi için "millet-i sadıka"dan tehcire uzanan sürecin iyi tahlil edilmesi gerektiği vurgulanmıştı. Arnold Toynbee 1917'de hazırladığı bir muhtıradan, Osmanlı Ermenileri'nin yerleşik toplumun gerektirdiği bütün üstün meziyetlere sahip olduklarını ve bu meziyetlerini devletin hizmetine sunarak, devlete gösterdikleri sebat ve sadakatin karşılığında "millet-i sadıka" unvanını kazandıklarını yazmaktadır.⁶ Ancak Balkanlarda ayaklanan Hristiyan unsurların başarı kazanması ve bağımsızlıklarını elde etmeleri Ermenilerin talihsizliği oldu. Çünkü Balkanlardaki bağımsızlık örnekleri ve büyük güçlerin bölgedeki çatışan ve gerilimi tırmandıran çıkar kavgası, Doğu Anadolu topraklarını da elde çıkaracağı korkusuyla birleşince, Ermenilerin durumu menfi etkilendi.⁷ Özellikle İngiltere'nin Ermeni olaylarındaki tavrı da, Osmanlı ricali arasındaki bu korkuyu besledi.

1890'lı yıllarda, Rusya, kendisi de Ermeni azınlığa sahip olduğundan, başlangıçta reformları engellemek ve Osmanlı Devleti'ne, bilhassa İngiltere'den gelen, baskıları için önlemek için elinden geleni yaptı.⁸ 1892'de askerî, 1894'te ise her anlamda Rusya ile müttefik olan Fransa da, Rusya ile paralel bir siyaset takip etti. Almanya ise, bölgede ve Ermeniler üzerinde doğrudan menfaati olmamasına rağmen, tamamen çıkarıcı bir siyaset izledi. Çünkü Osmanlı topraklarında Bağdat demiryolu gibi ciddi iktisadî taahhütler

⁴ Abdülhamid (Sultan II.), *Siyasî Hatıratım*, haz. Ali Vehbi Bey, çev. H. Salih Can, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1984, s. 73-73.

⁵ William L. Langer, *The Diplomacy of Imperialism, 1890-1902*, New York: Alfred A. Knopf, 1968, s. 303. Ruslar, İngiltere'nin Ermeniler vasıtasıyla Doğu'ya yerleşme niyetini anladığından, İngilizlerin Ermeniler lehine reform yapılmasına dair baskısına en fazla karşı koyan güçtü. İngiltere'nin bu baskısını engellemek için de Osmanlı Devleti'nin Ermeni politikasını destekledi. Mecbur kaldığında, İngilizlerin bazı teşebbüslerine de, görünüşte katıldı. Fakat şartlar müsait olduğunda, Rusya'nın da İngiltere gibi davranacağından emin olan padişah, yeni bir alternatif olarak Almanya'ya yaklaştı. Almanya'ya yaklaşmasının en önemli sebebi Almanya'nın Ermeni meselesinde takip ettiği ılımlı siyasetti. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Tasnifi, Kısım 8, Evrak 2609, Zarf 77, Karton 3'ten nakleden Cevdet Küçük, "Ermeni Mes'alesi Karşısında Sultan II. Abdülhamid'in Tutumu ve Anadolu'daki Ermeni Nüfusu", *Türk Kültürü*, 236 (1982), s. 873.

⁶ Bodleian Library, Toynbee Papers, Box 44, 'Pamphlets on the Armenian Question, Draft Memorandum on the Political Future of Armenia', 1917'den nakleden Manoug Joseph Somakian, *Empires in Conflict: Armenia and the Great Powers, 1895-1920*, London: I. B. Tauris Publishers, 1995, s. 15. "Millet-i sadıka"dan tehcire uzanan süreç hakkında bir yorum için bk. Nejat Göyünç, *Türkler ve Ermeniler*, yay. haz. Kemal Çiçek, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2005, s. 24. Ayrıca Ermeni milletinin Osmanlı modernleşmesi esnasındaki durumu için bk. Erdal Çetintaş, *Osmanlı Reform Çağında Ermeni Milleti*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (yayımlanmamış doktora tezi), 2002.

⁷ Somakian, a.g.e., s. 10.

⁸ M. S. Anderson, *The Eastern Question 1774-1923. A Study in International Relations*, New York: St. Martin's Press, 1966, s. 254-255.

altına girmişti ve yeni sömürgeler elde etmesi zor olduğu gibi, yatırımlarını genişleteceği daha iyi bir zemin de olmadığından, bunları kaybetmek istemiyordu. Bu sebepten mümkün olduğunca, Osmanlı Devleti'nin zarar görmeyeceği bir politikanın destekçisi oldu. Şüphesiz Almanların yek vücut olarak, Ermeniler üzerinde belli bir siyaset takip ettiğini söylemek mümkün değildir. Bazı Alman diplomatlar, Ermeniler lehine müdahale eden diğer Avrupalı meslektaşlarıyla aynı tavrı gösterecekler de, bunlar kişisel plânda kalmıştı. Resmî tavrı karışmazlık ilkesini benimsemişti.⁹

Ermeni ihtilâlcî örgütler, 1878 Berlin Antlaşması'nın 61. maddesine göre yapılması gereken reformlar geciktikçe, uyguladıkları şiddetin dozunu artırıyorlardı. Bundaki amaçları da büyük devletlerin dikkatini çekmekti.¹⁰ 1890'daki Kumkapı gösterisi, 1894'teki Sason ayaklanması, 1895'deki Babiâli gösterisi, 1895-1896'daki Zeytun isyanı ve Ağustos 1896'daki Osmanlı Bankası baskını Avrupa'nın ilgisini çekmek ve Berlin Antlaşması'nın 61. maddesini uygulamaya çabalarıydı.¹¹

Ermeni olayları İngiltere'de çok heyecan uyandırıyor ve Başbakan Lord Rosebery (1894-95) de, Liberal Parti'nin Ermeni dostu yaklaşımından azami ölçüde yararlanıp, meseleyi uluslararası platforma taşıyarak zor kullanmak suretiyle, reformları hayata geçirtmek niyetindeydi. Ancak Almanya bu tür çabaların Osmanlı Devleti'ne zarar vereceğini gördüğünden, İngiltere'yi bu niyetinde desteklemiyordu.¹² Buna rağmen, 1894'de Sason'da çıkan olaylara İngiliz kamuoyu çok sert tepki gösterdi.¹³ Zaten Ermenilerin beklentisi de buydu ve İngiltere ile birlikte Ermeni meselesini gündeme taşımak için mümkün olan bütün şartlar zorlanıyordu. Diğer bir ifadeyle, İngilizler de olayları tahrik ediyordu. Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi Radolin bu konuda

⁹ İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1998, s. 177-178. Ayrıca bk. Mim Kemal Öke, *Ermeni Meselesi 1914-1923*, İstanbul: Aydınlar Ocağı Yayınları, 1986, s. 100-102. Bu meselede Alman resmî görüşüne uymayan bir siyaset izleyen önde gelen simâlar da vardı. Bunların en bilineni Papaz Lepsius'tur. Lepsius'un Ermeniler lehindeki yoğun faaliyetleri Alman Dışişleri Bakanlığı'nca da tasvip edilmiyordu. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Ermeni tehciri meselesinde Almanya'nın da suçlanması üzerine, Almanya'yı temize çıkarmak amacıyla, Alman belgelerinden müteşekkil bir eser kaleme almıştı (Johannes Lepsius, *Deutschland und Armenien, 1914-1918: Sammlung Diplomatischer Aktenstück*, Potsdam 1919). Lepsius hakkında bk. Selami Kılıç, *Ermeni Sorunu ve Almanya. Türk-Alman Arşiv Belgeleriyle*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2003, s. 48-56.

¹⁰ Almanlar, Ermenilerin çıkardıkları olaylardaki amaçlarının, Türkleri kıskırtmak ve ondan sonra üzerlerine ayaklanmaları bastırmak için gönderilen kuvvetlerin kendilerine zulüm yaptığını ileri sürerek, başta İngiltere olmak üzere, Avrupa'nın merhametini sağlamak olduğunu düşünüyorlardı. Ramazan Çalık, *Alman Kaynaklarına Göre II. Abdülhamit Devrinde Ermeni Olayları*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000, s. 129-130. Ayrıca bk. Vahdettin Engin, II. *Abdülhamid ve Dış Politika*, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2005, s. 44-45; Langer, a.g.e., s. 303.

¹¹ Somakian, a.g.e., s. 17.

¹² Schwertfeger, a.g.e., c. II, s. 84-85. Zaten Osmanlı tarafında da, Almanya'nın Ermeni meselesinde menfi anlamda müdahale etmeyeceğine dair kanaat hakimdi. Bk. Ertuğrul Zekai Ökte (Ed.), *Osmanlı Arşivi Yıldız Tasnifi Ermeni Meselesi. Ermeni Olayları üzerine Resmî Görüşler Belgeler*, İstanbul: Tarihi Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı, 1989, s. 289.

¹³ 1894 olaylarında, İngiltere kamuoyunun rüzgârına kapılmıştı, Fransa her ne olursa olsun Osmanlı Devleti'nin tehlikeye atılmamasını istiyordu, Ruslar ise, bizzat Ermenilere baskı uygulayan devlet olarak, Ermenilerin bu hâdiselerden çıkar sağlamamasını arzu ediyordu. A. J. P. Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe, 1848-1918*, Oxford: Oxford University Press, 1971, s. 355.

şunları yazmaktadır: "...Majestelerinin de [II. Abdülhamid] belirttiği gibi, Van'da ikamet eden İngiliz konsolosu, ülkeyi ve insanları incelemek iddiasıyla, kasaba kasaba gezerek isyancıları cesaretlendirmiştir. Harekete geçmeye hazır Ermenilerin, onlara ve davalarına ilgili görünerek, inançlarını tahrik etmiştir. Ayrıca, Ermeniler arasında "Kırmızı Eteklilerin (İngilizler)" gelerek topraklarını özgürleştireceğine dair kanaat oluşturmuştur."¹⁴

Olaylar gittikçe şiddetlenip Avrupa kamuoyunda yankı bulunca, İngiltere yine müdahale imkânları aramaya başlamıştı. Bunun üzerine II. Abdülhamid, Radolin ile görüşmesinde ondan, II. Wilhelm'in meseleyi Kraliçe Victoria ve hükûmetine izah etmesini ve bölgeye müdahalenin çok ciddî sonuçlar doğurabileceğinden, İngiltere'nin bunu yapmamasını sağlamasını talep etmiştir. Bunun üzerine Radolin Abdülhamid'e, ne kraliçe, ne de onun hükûmetinin Ermenilere ciddî bir sempatisinin olmadığını, bu gelişmelerin İngiliz idaresince dikkate alınması gereken, Parlâmentondaki sadece birkaç adamın marifeti olduğunu söylemiştir.¹⁵ Ancak gelişmeler, dikkate alınması gereken bu "birkaç adam"ın İngiliz hükûmeti nezdinde gerçekten etkili sîmâlar olduğunu ortaya koymuştur.

Sason ayaklanması bastırıldıktan sonra Lord Rosebery, benzer huzursuzlukların tekrarını engellemek amacıyla reformların hayata geçirilmesi için tekrar diplomatik baskı uygulamayı sürdürmeyi tercih etmiştir. II. Abdülhamid ise, İngiltere'nin bu teşebbüslerini sonuçsuz bırakmak amacıyla Alman Büyükelçisi Radolin ile yine temasa geçerek Almanya'nın, bazı büyük devletlerin Ermeni meselesi ile ilgili teşebbüste bulunmaları durumunda, bunlara destek vermemesini tekrar istemiştir. Bunun üzerine Radolin, kayserin sultana karşı beslediği şahsî dostluğun herkesin malûmu olduğunu, bundan da öte imparatorun hükûmetinin hiçbir şark meselesinde doğrudan inisiyatifini ele almayarak, bunu ilgili güçlere bıraktığını ve Türkiye'nin lehine hayırhâh ve itidalli bir siyaset izlediğini bildirir.¹⁶ Nitekim Alman basını da Ermenilerin çıkardığı bu olayları tasvip etmemektedir. Berlin Sefiri Tevfik Paşa'nın gönderdiği bir raporda, Alman basınının Ermeni komitacılarının faaliyetlerinin desteklemediği ve bunların Osmanlı Devleti aleyhine yapılan yayınlara da itibar etmediği bildirilmektedir.¹⁷

1895 yılının başlarında II. Abdülhamid, Almanya'nın Ermeni meselesindeki geri duruşunu bozup, doğrudan lehte müdahalesini sağlamaya

¹⁴ J. Lepsius, A. M. Bartholdy ve F. Thimme (Ed.), *Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette 1871-1914: Sammlung der Diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes* (GP), c. IX, No. 2184, 16 Kasım 1894, Berlin: Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte G.m.B.H, 1923, s. 202-203.

¹⁵ GP, c. IX, No. 2184, 16 Kasım 1894, s. 202-203; H. Bayram Soy, *Almanya'nın Osmanlı Devleti Üzerinde İngiltere ile Nüfuz Mücadelesi* (1890-1914), Ankara: Phoenix Yayınevi, 2004, dipnot 430, s. 257.

¹⁶ GP, c. IX, No. 2186, 28 Kasım 1894, s. 207; Soy, a.g.e., dipnot 433, s. 259. Bu arada II. Abdülhamid'in endişesi gerçekleşir ve İngiltere, Rusya ve Fransa'ya başvurarak Ermeni meselesinde ortak adım atma teklifinde bulunur. Bu iki ülkeyi tercih etmesinin sebebi de, Erzurum'da konsolosluklarının olması ve hâdiselerin bu şehre yakın yerlerde cereyan etmiş olmasıdır. GP, c. IX, No. 2190, 8 Aralık 1894, s. 212.

¹⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Arşivi, Sadâret, Hususî Mâruzât Evrakı (Y.A.-Hus.), 285 77, 23 Cemâziyelevvel 1311 / 20 Teşrinisânî 1309 (2 Aralık 1893); Soy, a.g.e., dipnot 433, s. 259.

çalıştı. Bu amaçla İngiltere, Fransa ve Rusya'nın reformlarla ilgili Mayıs 1895'de yapmayı plânladıkları teklifi, II. Wilhelm'in arabuluculuğuyla neticesiz bırakmayı denedi.¹⁸ Ancak II. Wilhelm, meseleye doğrudan müdahale etmek taraftarı olmadığından, bu çabaya olumlu karşılık vermedi.¹⁹ Çünkü Almanya, hem doğrudan İngiltere ile çatışmak istemiyor, hem de reformlara müdahale ederek, Osmanlı Devleti'nin güvenini kaybetmeyi arzulamıyordu.

Alman Dışişleri Bakanı Yardımcısı Rotenhau, bu dönemde reformlarla ilgili Almanya'nın tavrının ne olması gerektiğini ve reformların Osmanlı Devleti için ne anlama geldiğini açıkça ortaya koymuştu. Rothenau'ya göre "reform" ve "Türkiye" kavramları, daha uzun zaman bir araya gelebilecekti. Ancak Avrupa'nın da reformlar ve Türkiye arasında seçim yapması gerekiyordu. Almanya ve Avusturya'nın Türkiye'nin yıkılmasında hiçbir menfaati yoktu. Bu sebepten, Almanya ve Avusturya, Türkiye'nin iç meselelerinden İngiltere'yi mümkün olduğunca uzak tutmalıydı.²⁰ Rus Dışişleri Bakanı Lobanov da, Ermeni meselesindeki karşılıkları İngiliz entrikalarına bağlıyordu²¹ ve bu hadiseleri, Osmanlı Devleti'nin sonunun başlangıcı olarak görüyordu. Bunu engellemek için de, bütün muhafazakâr güçlerin bir araya gelerek, İngiltere'nin tahrik ettiği, Osmanlı'nın çöküşünü hızlandıran etkenleri ortadan kaldırmaya çalışması gerektiğini ileri sürüyordu.²² Hem Alman Dışişleri Bakanlığı, hem de İstanbul Büyükelçiliği görevlerinde bulunmuş Marschall da, yapılmak istenen reformlarla ilgili yorum yaparken, "Kim reformlarla meşgul oluyorsa, o imparatorluğu reforme etmek istemiyor, bilakis yıkmak istiyor" demektedir.²³

İngiltere Başbakanı Salisbury, Ermeni reformlarının Osmanlı Devleti'ni nereye götüreceğine dair yapılan yorumları haklı çıkarıncasına, Temmuz 1895'de Almanlara Osmanlı Devleti'nin paylaşılması teklifini götürmüştür.²⁴ Başbakan, Osmanlı Devleti'nin Ermeni meselesinin üstesinden gelse bile, artık daha fazla ayakta kalamayacağını düşünüyordu. Hatta, Çar I. Nikolay'ın Kırım Savaşı öncesinde, bu doğrultuda yaptığı teklifi kabul etmemenin büyük bir hata olduğuna inanıyordu. Bu sebepten, Almanya'nın Londra Büyükelçisi Hatzfeldt'e paylaşım teklifini yaptı.²⁵ Ancak Almanlar, doğrudan böyle bir paylaşım katılmak istemediklerinden teklifi reddettiler. Çünkü bu durum

¹⁸ GP, c. IX, No. 2203, 12 Mayıs 1895, s. 227-228 ve aynı yer, No. 2204, 14 Mayıs 1895, s. 229.

¹⁹ Schwertfeger, a.g.e., c. II, s. 85.

²⁰ GP, c. X (1924), No. 2404, 3 Ağustos 1895, s. 46.

²¹ J. A. S. Grenville, *Lord Salisbury and Foreign Policy*, London: The Athlone Press, 1970, s. 49.

²² GP, c. X, No. 2436, 19 Ekim 1895, s. 75. Lobanov'un endişesi ne Osmanlı Devleti'nin geleceği, ne de Osmanlı Ermenileriydi. O daha ziyade Ermeni sâkinleri olmaksızın, Ermenilerin de yaşadığı doğudaki topraklarla ilgiliydi. Somakian, a.g.e., s. 23.

²³ Çalık, a.g.e., s. 63.

²⁴ Anderson, a.g.e., s. 255.

²⁵ GP, X, No. 2372, 31 Temmuz 1895 ve aynı yerde, No. 2373, 31 Temmuz 1895; Soy, a.g.e., s. 87. Salisbury'nin Osmanlı Devleti'ni paylaşma gibi bir niyetinin olmadığı, Hatzfeldt'in bir Alman-İngiliz ittifakı sağlamak uğruna, entrikalarla Alman Dışişlerini yanılttığı da ileri sürülmektedir. Bk. Grenville, a.g.e., II. Bölüm. Salisbury'nin bu teklifi hakkında geniş bilgi için bk. Bayram Soy, "1895'te Lord Salisbury'nin Almanya'ya Osmanlı Devleti'ni Paylaşma Teklifi", *Türkiyat Araştırmaları*, S. 5 (Güz 2006), s. 145-166.

Avrupa'da genel bir savaşı tetikleyebilirdi. Bu olmasa bile, Üçlü İttifak ile Rusya'nın arasını açacağı kesindi.²⁶

Almanya'daki herkes, daha önce de belirtildiği gibi, Ermeni meselesine kayıtsız değildi. İngiltere Kraliçesi Victoria'nın kızı olan II. Wilhelm'in annesi, İmparatoriçe Friedrich'in İngiliz siyasetine yakınlığı bilinen bir gerçektir.²⁷ Kayserin ifadesine göre, normalde kendisiyle hiç dış politika tartışmayan annesi, Ermeni katliamlarının artık dayanılmaz boyutlara ulaştığını ve bütün Hristiyan devletlerin bir araya gelerek buna izin verilmemesini istemiştir. Ayrıca katledilen Hristiyanların kanlarının yerde kalmaması gerektiğini ve sultanın gidişatı umursamadığından, yapılabilecek şeylerin bir an evvel yapılması gerektiğini belirlemiştir.²⁸ Bir başka görüşmelerinde ise kaysere, Ermeni meselesini halletmek için zor kullanılması gerektiğini ve bunu sağlamak için Berlin'de bir kongre tertiplemesini tavsiye eder. II. Wilhelm, böyle bir konferanstan herhangi bir netice çıkmayacağına inandığını, ayrıca Almanya'nın doğu meselelerinde en az çıkarı olan devlet olduğunu söyler.²⁹ İmparatoriçe Friedrich'in, Çanakkale'de ortak bir donanma gösterisi yapma teklifi³⁰ üzerine de, hâdiselerin meydana geldiği bölgelerin denizden yüzlerce kilometre uzakta olduğunu ve bunun bir faydası olmayacağını belirtir. Bunun üzerine imparatoriçe, tek çözümün Osmanlı Devleti'nin paylaşılması olduğunu söyler.³¹ Alman resmî çevreleri Osmanlı Devleti'nin paylaşılması meselesini telâffuz etmeye çekinirken ve İngiltere'nin bu konudaki niyeti alenen ortaya çıkmışken, İmparatoriçe Friedrich'in bu sözleri, ne kadar İngiliz siyasetini benimsediğinin açık delilidir.

1895 yılının sonlarında Ermeni olayları iyice tırmanınca Avrupa'da, gidişatın II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi ile neticeleneceğine dair

²⁶ GP, X, No. 2379, 5 Ağustos 1895 ve aynı yerde, No. 2385, 7 Ağustos 1895. Ayrıca bk. Erich Brandenburg, *From Bismarck to the World War*, çev. Annie Elizabeth Adams, London: Humphrey Milford, 1933, s. 75; Wolfgang J. Mommsen, *Das Zeitalter des Imperialismus*, Frankfurt am Main: Fischer Bücherei G.m.B.H., 1995, s. 163.

²⁷ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Hannah Pakula, *An Uncommon Woman. The Empress Frederick. Daughter of Queen Victoria, Wife of Crown Prince of Prussia, Mother of Kaiser Wilhelm*, New York: Simon & Schuster, 1995.

²⁸ GP, c. X, No. 2437, 21 Ekim 1895, s. 77; Çalık, a.g.e., s. 64. II. Wilhelm, Abdülhamid ile şahsî dostluğundan ve Osmanlı Devleti'ne yakınlığından bahsedilmesine rağmen, olaylara zaman zaman annesinden farklı tepki göstermiyordu. Meselâ, 8 Ekim 1895'de doğuda vuku bulan hâdiseleri Trabzon'daki Avusturya-Macaristan konsolosunun da teyit ettiğini bildiren Alman Büyükelçisi Saurma'nın raporuna şu notu düşmüştür: "Orada olanlar bütün sınırları aştı, bu gerçek bir Bartholomy [1572 Ağustos'unda Fransız Katolikleri'nin Fransız Protestanı Huguenot'ları katlettiği Aziz Bartholomy gecesi] gecesi! Artık Babiâli ile farklı bir üslûpla konuşmak lâzım! Onlar da Hristiyan!". GP, c. X, No. 2444, 26 Ekim 1895, s. 85; Çalık, a.g.e., s. 64.

²⁹ Daha sonraki gelişmeler, Wilhelm'in burada kaçamak cevap verdiğini göstermektedir. Bağdat demiryolu projesi, Osmanlı topraklarındaki Alman ticarî faaliyetleri, Osmanlı ordusundaki Alman subayları vs. Almanya'nın gittikçe bölgeye angaje olduğunun delilidir.

³⁰ Rusya'nın en fazla itiraz ettiği noktalardan biri de budur. Çünkü, Boğazların uluslararası denetimin kontrolüne geçme ihtimali, geleneksel Rus menfaatleri açısından kabul edilemez bir durumdu. Bk. Anderson, a.g.e., s. 256; Taylor, a.g.e., s. 369; Langer, a.g.e., s. 335-336.

³¹ GP, c. X, No. 2463, 21 Kasım 1895, s. 109-111.

yorumlar arttı.³² II. Wilhelm bu konuda Çar II. Nikolay'a kanaatini sordu.³³ Çünkü İngiltere ve reform taleplerinin önündeki en ciddî engel Rusya idi. Çar, padişahın tahttan indirilmesinin Osmanlıların iç işi olduğunu ve buna büyük güçlerin karışmaması gerektiğini söyledi. Ancak oradaki Hıristiyanlar için bir tehlike söz konusu olduğunda, müdahale edilebilirdi. Zaten İstanbul'daki temsilcisine de bu doğrultuda talimat göndermişti. Ayrıca İngiltere'nin de, gerilimi tırmandırmamak için daha mutedil ve iddialarında dikkatli olması gerektiğini vurgulamıştı.³⁴ Çünkü bu dönemde II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi gerektiğine dair İngiliz kanaatleri, diplomatik çevrelerde sıkça gündeme geliyordu.³⁵

Bu arada Katolik Ermenilerin Patriği Azaryan, çıkan olaylar esnasında büyük güçlerden hiçbir destek görmediklerini şikâyet için yine bu devletlerin büyükelçileriyle tek görüşmekteydi. Bu amaçla İstanbul'daki Alman Büyükelçisi Saurma'ya da giderek şikâyetlerini iletmış ve özellikle İngilizler aleyhinde çok sert konuşmuştu. İngilizleri, yardım vaatlerine uymamak ve onların sözüne güvenerek hareket eden Ermenileri ortada bırakmakla suçlamıştı.³⁶

Ermeniler, çıkan bütün olaylara rağmen Batılı devletlerden umdukları desteği bulamayınca, yine Avrupalıların dikkatini üzerlerine çekmek için, işleten ve çalışanlarının önemli kısmı yabancı olan Osmanlı Bankası'nı basmayı plânlamış ve gerçekleştirmişlerdir. Bu baskında, İstanbul halkının da galeyana gelip, Ermenileri sopalarla bertaraf etmeye başlamasıyla, olayları yatıştırmak için yabancı büyükelçilikler tekrar devreye girmişti. Bir çok teklif arasında en ağır basanı yine Çanakkale'ye donanma gönderilmesiydi. Almanlar, genelde bu anlamda bir müdahaleden uzak durmalarına rağmen bu defa, Alman Dışişleri Bakanı Marschall, kayserden acilen İstanbul'a savaş gemileri göndermesini talep etmişti. Ancak II. Wilhelm, "Bunlar [savaş gemileri] her halükârda geç kalıyorlar ve Çanakkale'yi de geçemiyorlar. İngiltere ve Fransa zaten orada." diyerek bu talebi geri çevirmişti.³⁷

Salisbury ve diğer İngiliz devlet adamlarınca sıkça gündeme getirilen II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi meselesine II. Wilhelm, genellikle sıcak bakmamıştı. Fakat İstanbul'daki Osmanlı Bankası baskını ve akabinde yaşananlara müdahale teklifine şu yorumu yapıyordu: "Çok geç! Zavallı adamlar öldüler ve Abdülhamid de bunu istiyordu! Tahttan indirilmeli!"³⁸ II.

³² GP, c. X, No. 2451, 8 Kasım 1895, s. 97.

³³ GP, c. X, No. 2452, 8 Kasım 1895, s. 98.

³⁴ GP, c. X, No. 2453, 9 Kasım 1895, s. 98. Ayrıca bk. GP, c. X, No. 2454, 10 Kasım 1895, s. 98-99 ve aynı yer, No. 2455, 12 Kasım 1895, s. 99-101.

³⁵ GP, c. X, No. 2468, 25 Kasım 1895, s. 117.

³⁶ Saurma'nın raporundaki bu ifadelerle II. Wilhelm, "her zaman olduğu gibi" ve "yeni bir şey değil" notlarını düşmüştür. GP, c. X, No. 2459, 13 Kasım 1895, s. 105.

³⁷ GP, c. XII/1 (1924), No. 2900, 29 Ağustos 1896, s. 21. Osmanlı Bankası baskınının seyri hakkında bk. aynı yer, No. 2895-2900.

³⁸ GP, c. XII/1, No. 2901, 29 Ağustos 1896, s. 22; Soy, a.g.e., dipnot 443, s. 263. II. Wilhelm, Saurma'nın, Babiâli'ye hadiseleri durdurmak için derhal olağanüstü tedbirlerin alınmasına dair teklifini bildiren evraka da şu notu düşmüştür: "Korkarım ki bu çok az bir etki yapacak ve ölen binlerce kişiye

Abdülhamid'in Saurma'ya hadiselerle ilgili olarak ne yapması gerektiğini sormasına ise kayserin tepkisi şöyleydi: "Efendimiz kötü bir şey yaptıktan sonra diğer büyükelçilere, bunu kendisine benim tavsiye ettiğimi söylüyor! Benim büyükelçim sultanın ülkesini yönetmesine yardımcı olmak için orada değildir, bunu lâıykıyla yapması için sadrazamına bırakmalı."³⁹

Osmanlı Bankası baskını İstanbul'da huzursuzluk çıkmasına ve İstanbul'daki Alman Büyükelçisi Saurma'nın ifadesiyle, Ermeniler için pahaliya mâl olmasına rağmen, yabancılar bu karışıklıklarda zarar görmedi. Saurma, yabancıların bir an bile tehdit edilmediğini, ordu mensuplarından polise, hatta sopalarla hâdiselere karışan halka kadar herkesin, yabancılarla bilâkis nazik davrandığını rapor etmekteydi.⁴⁰

Ermenilerin, 1894'ten Osmanlı Bankası baskınına kadar geçen süre zarfında, Batılı güçlerin dikkatini çekmek ve desteğini sağlamak için çıkardıkları bütün olaylar neticesiz kalmıştır. İngiltere gibi destek vadeden ülkeler dahi, büyük güçler arasında ortak bir tavır geliştirilemediği için, söz verdikleri yardımı yapamamışlardır. Ermeniler lehindeki son ciddî çaba Şubat 1897'de hazırlanan 67 sayfalık bir reform programıydı. Bu program, daha önce II. Abdülhamid'in genel hatlarıyla kabul ettiği çerçeveye de uygundu. Ancak Girit meselesinden dolayı Osmanlı-Yunan Savaşı patlak verince, program Babiâli'ye sunulamadı.⁴¹ Böylece Ermeni meselesi uluslararası diplomasinin gündeminden geçici olarak çıktı.

1912 SONRASI ERMENİ REFORMU BASKILARI VE ALMANYA

Ermeni meselesinin ortaya çıkışından beri reformlara direnen Rusya, 1905 Rus-Japon Savaşı'nda mağlup olarak Uzak Doğu macerasından vazgeçmek zorunda kalmış ve tekrar batıya dönmüştü. Bu tarihten itibaren, Kafkas Ermenilerini Ruslaştırarak, Osmanlı Ermenileri üzerinde de nüfuzunu artırarak, bölgeye iyice yerleşme siyasetini gittikçe hızlandırmıştı.⁴² Almanya'nın İstanbul'daki Büyükelçisi Wangenheim'a göre, Rusların bu siyasetine tedbir olarak, Almanya şimdiye kadar izlediği Ermeni siyasetini değiştirmeliydi. Wangenheim, mevcut şartlarda bağımsız Ermenistan'ın bir ütopyadan ibaret olduğunu söylüyordu. Çünkü Ermeniler, hiçbir yerde çoğunluğu teşkil etmiyordu. Bu sebepten, etnoğrafik veya tarihî temelde, bağımsız bir

de faydası olmayacak! Sultan tahttan indirilmeli!" GP, c. XII/1, No. 2898, 28 Ağustos 1896, s. 20; Çalık, a.g.e., s. 65. Ayrıca bk. Anderson, a.g.e., s. 258 ve Somakian, a.g.e., s. 30-31.

³⁹ GP, c. XII/1, No. 2904, 19 Eylül 1896, s. 26; Soy, a.g.e., dipnot 443, s. 263.

⁴⁰ GP, c. XII/1, No. 2903, 1 Eylül 1896, s. 23-24.

⁴¹ Langer, a.g.e., s. 349. Langer hazırlanan bu program hakkında şu yorumu yapmaktadır: "İşin gerçeği, muhtemelen daha önce sunulan programlardan daha başarılı olmayacaktı. Ermeni ihtilâlciler "aptalca işledikleri cinayetlere" devam ettikleri sürece "karışıklıkların" durma ihtimali yoktu. (...) Reform tasanları rafa kaldırılınca Türkler de iyi davranıyorlardı". Langer, aynı yer, s. 349-350.

⁴² Rusları ilgilendiren Ermeniler değil, Akdeniz kıyısındaki İskenderun limanına nasıl ulaşılacağı idi. Bu sebepten, Japonlara yenildikten sonra Rus siyasetinin başlıca amacı Osmanlı'nın doğu vilayetlerindeki nüfuzunu artırmak olmuştur. Uzak Doğu'daki kayıplarını ancak bu şekilde telâfi edebileceğini düşünüyordu. Somakian, a.g.e., s. 47-48.

Ermenistan sınırı tespit ve inşa edilemezdi. Hatta Ermenilerin kayda değer sayıda olduğu yerlerde dahi, kendi idarelerini kurmaları zorluklarla karşılaşabiliyordu. Almanya, bunu dikkate alarak, ütopya peşinde koşan radikal Ermenilere yine mesafeli durmalı ancak, kahir ekseriyeti teşkil eden çiftçi ve esnafın güveni kazanılmıyordu. Çünkü, Ermeni meselesi dönüm noktasındaydı. Eğer Ermeniler taleplerinde Alman kapılarını kapalı bulurlarsa, ister istemez Rusların kucağına düşeceklerdi. Bu olduğunda da, meselenin çözümü için çok az ümit kalacaktı. Halbuki, onlara kapılarını açtıklarında, hem Ermeni hareketindeki nüfuzlarını artırarak bölgedeki çıkarlarında ellerini güçlendirecekler, hem de reform çabalarında Osmanlı Devleti'ni destekleyerek, Osmanlı'nın yıkılması için çalışan güçleri etkisiz bırakacaklardı. Osmanlı Devleti'nin yıkılışı kaçınılmaz olursa, o zaman da Osmanlı Ermenileri, Almanya'nın yanında olacağından, Anadolu'daki Alman iddialarını hayata geçirmede, büyük bir öneme sahip olacaklardı.⁴³

Alman Dışişleri Bakanı Vekili Zimmermann, Almanya'nın Berlin Antlaşması'nı imzalayan taraf olduğu ve artık doğuda da vazgeçilemez menfaatleri bulunduğu için Ermeni meselesini sadece Üçlü İtilâf'ın uhdesinde bırakmak istemiyordu.⁴⁴ Bu sebeple, kendileriyle görüşmek isteyen Ermeni önde gelenlerini de geri çevirmiyorlardı. Mısır'ın önde gelen bir Ermeni ailesine mensup olan Bogos Nubar Paşa da, Paris Alman Büyükelçisi Schoen ile görüşüp destek istemişti.⁴⁵ Paşa görüşmede, Almanların müdahale etmemesi durumunda reformların yine akim kalacağını, Vilâyet-i Sitte'de yapılacak reformlarda Almanya'nın bir çıkarı olmadığını, ancak Kilikya'daki düzenlemelerin Almanların gözetiminde yapılabileceğini ileri sürer.⁴⁶ Ona göre, Almanya'nın zaten bu bölgede Bağdat demiryolu ve endüstriyel teşebbüsleri vardı, bu yolla Alman çıkarları daha da güçlenecekti. Bu yorum üzerine Schoen, reformların tek bir devletin çabasıyla değil, ancak bütün güçlerin bir araya gelmesiyle uygulanabileceğini söyler. Ayrıca, reformların başarılı olabilmesinin ancak Babıâli'nin onaylamasıyla mümkün olacağını, aksi hâlde Ermenilerin bundan zarar görebileceğini vurgular.⁴⁷

Temmuz 1913'de Ruslar altı "Ermeni vilâyeti"nden müteşekkil bir eyalet oluşturulmasını teklif etmişti. Eyalet, padişah tarafından, büyük güçlerin

⁴³ GP, c. XXXVIII (1926), No. 15287, 24 Şubat, 1913, s. 10-15.

⁴⁴ GP, c. XXXVIII, No. 15283, 10 Ocak 1913, s. 4.

⁴⁵ Bogos Nubar Paşa bu görüşmede, amaçlarının Osmanlı Devleti'nden ayrılmak değil, sadece Ermeni milletinin hayat şartlarının iyileştirilmesi olduğunu açıkça belirtmiştir. Ayrıca Rusya'nın vesayet veya hükümranlılığını istemediklerini, Türk idaresinde kalmayı arzuladıklarını, ancak güvenliklerini de büyük güçlerin sağlamasını arzu ettiklerini vurgulamıştır. GP, c. XXXVIII, No. 15286, 8 Şubat 1913, s. 8.

⁴⁶ İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi Sir Gerard Lowther, Alman ajanlarının Kilikya bölgesinde Ermenilerin sempatisini kazanmak için faaliyetlerini artırdığını iddia etmekteydi. Almanlar Ermenilere, İngilizlerin uygulamada başarısız oldukları reformları yaptıracağını vaat ediyorlardı. Ancak Ermeni önde gelenleri, Almanya'nın bölgeyi bir Alman kolonisi hâline getireceğinden şüphelendiklerinden, onların faaliyetlerine ihtiyatla yaklaşıyorlardı. Ayrıca Almanların, 1894-1896 yıllarındaki hâdiselere umursamaz yaklaşımlarını da unutuyorlardı. Foreign Office 371/1805/40170, Memorandum by G. H. Fitzmaurice, Constantinople, 10 August 1913'den nakleden Somakian, a.g.e., s. 60.

⁴⁷ GP, c. XXXVIII, No. 15285, 8 Şubat 1913, s. 8-10.

onayıyla atanacak Avrupalı Hristiyan bir genel vali tarafından yönetilecekti. Almanya bu teklife, Osmanlı hükümrânlığını ihlâl ettiği ve devletin paylaşılacağı emarelerini taşıdığı gerekçesiyle itiraz etmiş⁴⁸ ve bir defa daha, kendi menfaatleri doğrultusunda Rusya'yı dizginlemek amacıyla da olsa, Osmanlı Devleti'nin lehinde müdahalede bulunmuştu.

Wangenheim, Osmanlı Devleti'nde bu güne kadar sağlanan Alman nüfuzun Osmanlı topraklarının muhafazası ve güçlendirilmesi siyasetiyle elde edildiğini söylüyordu.⁴⁹ Başarısı ortada olan bu politika değiştirilmemeli, bu çerçevede Ermeni reformlarıyla ilgili Babiâli'ye baskı uygulanmamalı ve Osmanlıların reform programı desteklenmeliydi. Eğer İngiltere Osmanlı'nın çöküşünü isterse, bunu tek başlarına engelleyemezlerdi, ancak açıkça paylaşım katılmayacaklarını söyleyerek, şimdilik Türkiye'yi kurtarabilirlerdi.⁵⁰ Büyükelçi, Almanya'nın artık reformların yapılması ve yürütülmesi meselesinde hem Ermenileri ciddiye aldıklarını, hem de Osmanlı Devleti'nin iyiliğini istediklerini gösterecek tarzda, inisiyatifi ele alması gerektiğini vurgulamıştır. Çünkü Ermeniler arasında Ruslar kurtarıcı, Almanlar ise reform muhalifi olarak görülmekteydi. Bu reformlar desteklenirken, Rusların Türkiye'yi daha da zor duruma sokacak reform projelerini etkisiz bırakmayı amaçladıklarını ileri sürerek, Babiâli nezdinde de itibar kaybına uğramayacaklardı.⁵¹ Zaten Rusların Ermeni reformlarındaki samimiyeti şüpheliydi. Çünkü Ermenilerin yaşadıkları bölgelerde yol ve demiryolu yapımını dahi yasaklatmışlardı.⁵²

Wangenheim'a göre, Ermeni meselesinde yapılacak reformlarla ilgili en makul uzlaşma Alman-Rus-Osmanlı uzlaşması idi. Ancak böyle bir uzlaşma sağlanabilirse reformların başarıya ulaşma şansı vardı. Eğer böyle bir uzlaşma sağlanamazsa o zaman Ruslar kontrolü ele geçirir ve Liman von Sanders'in İstanbul'a çağrılmasının intikamını almak isterlerdi.⁵³ Bu durumda Almanya, Osmanlı Devleti Ermeni meselesinde Rusya'ya bağımlı olacağından, yardım edemeyecekti.⁵⁴

Alman büyükelçisi, Rusya'nın Doğu Anadolu'da nüfuz kazanması durumunda Almanya'nın da aynı nüfuzu Kilikya'da elde etmesi gerektiğini düşünüyordu. Bu amaçla, 1914 başlarında Berlin'de *Ermeni-Alman Kültürel ve İktisadî Birliği* adında bir cemiyet kuruldu. Bu cemiyet Ermenilerin, bölgede çıkacak muhtemel bir savaşta Ruslara karşı Almanya'nın yanında çarpışması için gerekli zemini hazırlıyordu. Plânın arkasındaki isimler Wangenheim, Tiflis'te görevli Kont Schulenberg von Berg, Tebriz'de bulunan Litten ve Erzurum'daki Alman Konsolos Muavini Anders idi. Almanları Ermenilere

⁴⁸ Somakian, a.g.e., s. 58-59.

⁴⁹ Bu konuda bk. Ortaylı, a.g.e., s. 173.

⁵⁰ GP, c. XXXVIII, No. 15371, 31 Temmuz 1913, s. 120-121.

⁵¹ GP, c. XXXVIII, No. 15372, 1 Ağustos 1913, s. 126-127.

⁵² GP, c. XXXVIII, No. 15376, 8 Ağustos 1913, s. 130.

⁵³ Ruslar, 1913'te Liman von Sanders başkanlığında bir Alman askerî heyetinin Osmanlı ordusunda göreve başlamasına çok ciddi tepki göstermiştir. Çünkü bu heyet, genelde İstanbul ve boğazların tahkimatıyla ilgili vazifelerde yer alacaklardı.

⁵⁴ GP, c. XXXVIII, No. 15411, 20 Aralık 1913, s. 170.

yaklaştıran bir başka sebep de Berlin-Bağdat demiryolu projesiydi. Bu hat tamamlandığında Almanlar, dostluklarını kazandıkları Ermeni tüccarın, demiryolu şebekesi boyunca ekonomik faaliyetleri canlandıracağını umuyorlardı.⁵⁵

8 Şubat 1914'te nihayet Rusya'nın yumuşamasıyla Rusya ve Osmanlı Devleti arasında Doğu Anadolu'da yapılacak reformlarla ilgili bir anlaşmaya varılmıştı. Osmanlı Sadrazamı ve Hâriciye Nâzırı Said Halim Paşa ile İstanbul'daki Rus temsilcisi anlaşmaya imza koymuştu. Buna göre, Erzurum, Trabzon ve Sivas'ı kapsayan bölgeye Hollandalı Westenek'in, Van, Harput, Bitlis ve Diyarbakır çevresine de Norveçli Hoff'un, Genel Müfettiş olarak atanmalarına karar verildi.⁵⁶ Wangenheim, yapılan bu anlaşmanın Almanya'nın arabuluculuğu olmadan gerçekleşmeyeceğini iddia etmiştir. Buna rağmen, Rusya ve Osmanlı Devleti'nin güçleri kıyaslandığında, ortaya çıkan neticenin Babıâli'nin diplomatik başarısı olduğunu ve bunun Osmanlılara, mevcut bütün Avrupa ülkeleri nezdinde itibar kazandırdığını söyler.⁵⁷ Ancak maalesef kazanılan bu itibar, Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle faydaya dönüştürülemez.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndaki hezimetini, 19. yüzyılın başından bu yana Osmanlı toprak bütünlüğünü savunan İngiltere'nin bu siyaseti terk edip, paylaşımına katılması sonucunu doğurmuştur. Böylece, büyük güçleri bir birlerine karşı oynamada usta olan II. Abdülhamid, bu siyasetinde kendisini destekleyecek yeni bir devlet arayışına girmiştir. Bu sırada, şark meselelerine hiç ilgi duymayan Bismarck Almanya'sı da bir dönüm noktasındadır. Dış politikada, dünya siyaseti (*Weltpolitik*) izlemeyi hedef olarak belirlemiş II. Wilhelm ile kıta Avrupası'na yoğunlaşarak kurduğu dengeyi Almanya lehine muhafaza etmeyi düşünen Alman Şansölyesi Bismarck çatışmaya düşmüş ve bu anlaşmazlık Bismarck'ın istifasıyla neticelenmiştir. Yeni dönemde, II. Abdülhamid ile II. Wilhelm'in siyasetleri örtüşünce, Almanya ile Osmanlı Devleti giderek siyasî ve iktisadî açıdan bağlarını güçlendirmişlerdir.

Osmanlı Devleti, Ermeni meselesinde, özellikle İngiltere'nin baskısına maruz kaldığında, Rusya'nın, çıkarları başlangıçta öyle gerektirdiği için, Osmanlı lehine müdahalesiyle birlikte, Almanya'nın hayırhâh tarafsızlığı, bu konuda Osmanlı ricâlinin nefes almasını sağlamıştır. Şüphesiz, aykırı sesler çıksa da, Almanya'nın desteği Alman çıkarları icabıydı. Alman menfaatleri de, Osmanlı Devleti'nin yaşamaya devam etmesini gerektiriyordu. Ermeni reformları ise, Almanya'da genellikle Osmanlı Devleti'nin sonunu hazırlayacak etkenlerden biri olarak görülüyordu. Bu sebepten II. Wilhelm Almanya'sı,

⁵⁵ Somakian, a.g.e., s. 60.

⁵⁶ Göyünç, a.g.e., s. 103-104. Ayrıca bk. Öke, a.g.e., s. 102-103.

⁵⁷ GP, c. XXXVIII, No. 15425, 9 Şubat 1914, s. 179-181.

Birinci Dünya Savaşı'nın patlak verdiği ana kadar, 1905'den sonra Rusya'nın da katıldığı İngiliz reform baskısına, mümkün olduğunca, Osmanlı Devleti'nin yaşamaya devam etmesini sağlayacak müdahalelerle, destek vermişti. Ancak Birinci Dünya Savaşı'na müttefik olarak giren bu iki imparatorluk, savaş sonunda mağlup olunca aynı kaderi paylaşarak dağılmıştır.

Abstract

Nationalist movements were one of the basic features that effected the 19th century's political developments. As one of the multi national empires, the Ottomans have also been affected by these movements. In the course of time, these nationalist movements have become excuses for internal intervention for the Great Powers. The Great Powers approach towards the Ottoman Armenians must be evaluated within this frame. However, the Germans have pursued a benevolent policy to the Ottoman Empire concerning the Ottoman Armenians. Certainly this was in the course of German benefit. Since the Germans were in favor of the Ottoman continuation, the Armenian reforms were considered as a cause for the Ottoman end. Therefore, the reform pressures put on by England, who were joined by Russia by 1905 onwards, were resisted by Germany in favor of the Ottoman Empire.

Key words: Ottoman Empire, Germany, Armenians, nationalism.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Arşivi, Sadâret, Hususî Mâruzât Evrakı (Y.A.-Hus.), 285 77.

LEPSIUS, J., A. M. Bartholdy ve F. Thimme (Ed.), *Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette 1871-1914: Sammlung der Diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes* (GP), c. IX (1923), X (1924), XII/1 (1924), XXXVIII (1926), Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte G.m.B.H, Berlin 1923, 1924, 1926.

ÖKTE, Ertuğrul Zekai (Ed.), *Osmanlı Arşivi Yıldız Tasnifi Ermeni Meselesi. Ermeni Olayları üzerine Resmî Görüşler Belgeler, Tarihi Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı*, İstanbul 1989.

Kitap ve Makaleler

Abdülhamid (Sultan II.), *Siyasî Hatıratım*, haz. Ali Vehbi Bey, çev. H. Salih Can, Dergâh Yayınları, İstanbul 1984.

ANDERSON, M. S., *The Eastern Question 1774-1923. A Study in International Relations*, St. Martin's Press, New York 1966.

BRANDENBURG, Erich, *From Bismarck to the World War*, çev. Annie Elizabeth Adams, Humphrey Milford, London 1933.

ÇALIK, Ramazan, *Alman Kaynaklarına Göre II. Abdülhamit Devrinde Ermeni Olayları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000.

ENGİN, Vahdettin, II. *Abdülhamid ve Dış Politika*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005.

GÖYÜNÇ Nejat, *Türkler ve Ermeniler*, Yay. Haz. Kemal Çiçek, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2005.

GRENVILLE, J. A. S., *Lord Salisbury and Foreign Policy*, The Athlone Press, London 1970.

KILIÇ, Selami, *Ermeni Sorunu ve Almanya. Türk-Alman Arşiv Belgeleriyle*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2003.

KÜÇÜK, Cevdet, "Ermeni Mes'elesi Karşısında Sultan II. Abdülhamid'in Tutumu ve Anadolu'daki Ermeni Nüfusu", *Türk Kültürü*, S. 236 (1982).

LANGER, William L., *The Diplomacy of Imperialism, 1890-1902*, Alfred A. Knopf, New York 1968.

- MOMMSEN, Wolfgang J., *Das Zeitalter des Imperialismus*, Fischer B cherei G.m.B.H., Frankfurt am Main 1995.
- Münir Süreyya Bey, *Ermeni Meselesi'nin Siyasî Tarihi* (1877-1914), yay. haz. Uğurhan Demirbaş vd., Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2001.
- ORTAYLI, İlber, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, İletişim Yayınları, İstanbul 1998.
-  KE, Mim Kemal, *Ermeni Meselesi 1914-1923*, Aydınlar Ocağı Yayınları, İstanbul 1986.
- SCHWERTFEGER, Bernhard, *Die Diplomatischen Akten des Auswrtigen Amtes, 1871-1914*, c. II, Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte G.m.B.H., Berlin 1924.
- SOMAKIAN, Manoug Joseph, *Empires in Conflict: Armenia and the Great Powers, 1895-1920*, I. B. Tauris Publishers, London 1995.
- SOY, H. Bayram, *Almanya'nın Osmanlı Devleti  zerinde İngiltere ile Nüfuz Mücadelesi (1890-1914)*, Phoenix Yayınevi, Ankara 2004.
- TAYLOR, A. J. P., *The Struggle for Mastery in Europe, 1848-1918*, Oxford University Press, Oxford 1971.